

PAPER

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA BOLALARGA QARATILGAN MUROJAAT BIRLIKLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI VA BOLALARGA QARATILGAN MUROJAAT BIRLIKLARIDA AKSIOLOGIK MODALLIKNING IFODALANISHI

Dilnoza Jamolitdinova¹, * and Mohinur Axmadjonova²

¹Qo‘qon Davlat Universiteti dekani, professor

²Qo‘qon Davlat Universiteti tayanch doktoranti

* dilnozajamolitdinova@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida bolalarga qaratilgan murojaat birliklari lingvokulturologik nuqtayi nazardan o‘rganilib, ular tarkibida aksiologik modallikning ifodalanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kattalar tomonidan bolalarga qaratilgan murojaat shakllarining semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlari aniqlanib, ularning emotsional qiymati, madaniy ma‘nosi va baholovchi xususiyatlari qiyosiy jihatdan ochib beriladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi murojaat birliklari individuallik, ijobiy rag‘bat va emotsional neytrallikni aks ettirsa, o‘zbek tilidagi shakllar kuchli emotsional ekspressivlik, ota-ona avtoriteti va madaniy-tarbiyaviy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan. Olingan natijalar bolaga munosabat va ijtimoiy qadriyatlarning til birliklarida qanday aks etishini ochib beradi.

Key words:

bolalarga qaratilgan murojaat, lingvokulturologiya, aksiologik modallik, baholovchanlik, ingliz tili, o‘zbek tili.

Kirish

Bolalarga qaratilgan murojaat birliklari har bir xalqning madaniy-ma‘naviy qarashlarini,

tarbiyaviy qadriyatlarini va ijtimoiy-kommunikativ an‘analarini aks ettiradi. Tilshunoslikda bolaga qaratilgan nutqning o‘rni

Compiled on: December 16, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Humanities* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

alohida bo'lib, uning tarkibida nafaqat lingvistik, balki psixologik, pragmatik va aksiologik elementlar mavjud. Ingliz va o'zbek tillari bu borada o'ziga xos paradigmalarga ega. Ingliz tilidagi murojaatlar ko'proq individuallik va yumshoqlik bilan ajralib tursa, o'zbek tilida murojaatlar ijtimoiy rol, oilaviy qadriyat, ota-ona avtoriteti va tarbiyaviy nazokatni aks ettiradi. O'zbek tilidagi "bolam, jonim, aqlim, qizim, o'g'lim, sho'rim" kabi murojaatlar madaniy-mental mazmun bilan boy bo'lsa, ingliz tilidagi "honey, sweetie, buddy, little one" kabi murojaatlar ko'proq emotsional soddalikka ega. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklarining lingvokulturologik xususiyatlarini, ularning semantik-pragmatik vazifalarini hamda aksiologik modallikning ifodalanish mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya

Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida bolalarga qaratilgan murojaat birliklarining lingvokulturologik hamda aksiologik xususiyatlarini har tomonlama o'rganish maqsadida bir nechta ilmiy yondashuvlar asosida olib borildi. Avvalo, deskriptiv-lingvistik metod yordamida murojaat birliklarining mazmuniy tarkibi, semantik qatlamlari va emotsional-ekspressiv xususiyatlari aniqlab borildi. Bu bosqichda murojaat shakllarining lug'aviy ma'nosi, qo'llanilish holatlari va ularning nutq jarayonidagi funksional vazifalari tahlil qilindi. Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod qo'llanilib, ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklari o'zaro solishtirildi. Bunda ikki tilda qo'llanadigan murojaat shakllarining tuzilishi, ma'no doirasi, emotsional bo'yoqdorligi va madaniy konnotatsiyalari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlashga alohida e'tibor qaratildi.

Shu bilan birga, aksiologik modallik tahlili orqali murojaat birliklari tarkibida ifodalangan baholovchi mazmun — rag'bat, mehr-muhabbat, iliqlik, tanbeh, ogohlantirish yoki nazokat kabi qadriyatga yo'naltirilgan ma'nolar tahlil qilindi. Aksiologik nuqtai nazardan murojaatlar bolaning shaxsi va xulqiga beriladigan ijobiy yoki salbiy baholarning til orqali ifodalanish usullari sifatida o'rganildi. Ushbu metodlarning uyg'un qo'llanishi

murojaat birliklarining lingvistik, madaniy va aksiologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida bolalarga qaratilgan murojaat birliklarining lingvokulturologik, semantik va aksiologik xususiyatlari sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatdi. Avvalo, ingliz tilidagi murojaat shakllari ko'proq individuallashtirilgan bo'lib, ularda bolaning shaxs sifatidagi mavqei birlamchi ahamiyat kasb etadi. Honey, sweetheart, buddy, little one kabi birliklar orqali emotsional yumshoqlik, iliqlik va ijobiy munosabat ifodalanadi. Ularning semantik tarkibida ko'pincha rag'batlantirish, mehr-muhabbat va do'stona munosabat ustunlik qiladi. Shuningdek, inglizcha murojaat shakllari qisqa, soddalashtirilgan va emotsional neytral ohangga ega bo'lishi bilan ajralib turadi, bu esa ingliz madaniyatida bolaga nisbatan individual erkinlik va psixologik masofa saqlash tamoyilining muhimligini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi murojaat birliklari esa, aksincha, kuchli emotsional-ekspressivlik, obrazlilik va madaniy qatlamlarga boyligi bilan ajralib turadi. Bolam, jonim, aqlim, qizim, o'g'lim, sho'rim, shirinim kabi murojaat birliklari ota-ona mehrining chuqur ifodasini aks ettiradi. Ularning tarkibida nafaqat rag'bat, balki tarbiyaviy nazorat, ogohlantirish va ijtimoiy rolga asoslangan baholovchi modallik ham keng qo'llanadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, o'zbekcha murojaat birliklari ko'pincha bolaning xulqi, ma'naviy fazilatlarini va tarbiyaviy sifatlarini baholashga qaratilgan bo'lib, bu o'zbek jamiyatidagi kollektiv mentalitet va oila institutining yuqori qadrlanishi bilan bog'liq. Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilidagi murojaatlar asosan ijobiy, motivatsion va neytral baholashga ega bo'lsa, o'zbek tilida baholashning diapazoni kengroq: mehr-muhabbat ifodalashdan tortib, nazokatli tanbeh, ogohlantirish va bildirilgan qadriyatlarni tarbiyaviy maqsadda singdirishgacha bo'lgan ma'no shakllari uchraydi. Masalan, ingliz tilidagi "Good job, sweetheart!" kabi rag'batlantiruvchi murojaatlar o'zbek tilida "Aqlim, barakalla!" tarzida emotsional jihatdan yanada kuchliroq

va ta'sirchan ifodalanadi. Aksincha, inglizcha "Be careful, kid" kabi ogohlantirish o'zbek tilida "Ehtiyot bo'l, bolam, yiqilib qolma" kabi kengaytirilgan, g'amxo'rlikka asoslangan shaklda qo'llanishi kuzatildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, murojaat birliklarining lingvokulturologik tabiatida har ikki tilning madaniy qadriyatlari, tarbiyaviy an'analari va insonlararo munosabatlaridagi ustuvor tamoyillar aks etadi. Ingliz tilida individual psixologik makon, mustaqillik va emotsional soddalik muhim bo'lsa, o'zbek tilida yaqinlik, g'amxo'rlik, kattalarning hokimiyati va tarbiyaviy nazorat asosiy o'rin tutadi. Shu bilan birga, o'zbek tilidagi murojaat birliklarining emotsional-ekspressivligi yuqori bo'lgani sababli ular orqali bolaning ruhiy holatini tartibga solish, unga ma'naviy qo'llab-quvvatlash berish va tarbiyaviy ko'rsatma berish imkoniyati kengroq ekanligi aniqlandi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, bolalarga qaratilgan murojaat birliklari har ikki tilda til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yaqqol namoyon qiladi va aksiologik modallikning shakllanishida muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Muhokama

Ushbu maqolani shakllantirish davomida olingan natijalar ingliz va o'zbek tillarida bolalarga qaratilgan murojaat birliklarining lingvokulturologik va aksiologik modallik jihatidan sezilarli farqlanishini ko'rsatdi. Ushbu farqlar nafaqat til tizimidan, balki ikki xalqning tarixiy shakllangan mentaliteti, tarbiya modeli, ijtimoiy munosabatlar strukturasidan ham kelib chiqadi. Shuning uchun murojaat shakllariga lingvistik birlik sifatida emas, balki madaniy fenomen sifatida yondashish tadqiqotda muhim natijalarga olib keldi. Avvalo, ingliz tilidagi murojaat birliklarining soddaligi, qisqaligi va emotsional neytralligi ingliz madaniyatida shaxsning mustaqilligini hurmat qilish, bolaga nisbatan individual psixologik makonni saqlash, ortiqcha emotsional bosimni kamaytirish tamoyillariga mos keladi. "Honey", "sweetie", "buddy", "little one" kabi murojaatlar aynan shaxsga qaratilgan iliqlik bilan birga, bola bilan kattalar o'rtasidagi muloqotda tenglik va samimiylilikni ham aks ettiradi. Bu, o'z navbatida,

g'arb tarbiya modelining asosiy tamoyillaridan biri — bolaning shaxs sifatida e'tirof etilishi bilan bog'liq. O'zbek tilidagi murojaatlar esa, aksincha, juda boy semantik va emotsional rang-baranglikka ega. O'zbek mentalitetida bola oila va jamiyatning asosiy qadriyati sanaladi; shu sababli murojaat birliklarida mehr, g'amxo'rlik, tarbiyaviy nazorat, duo mazmuni, hatto bolaning ijtimoiy fazilatlariga bo'lgan tilaklar aks etadi. "Bolam", "jonim", "aqlim", "qizim", "o'g'lim", "shirinim" kabi murojaatlar orqali ota-ona nafaqat mehrini, balki bolaning kelajagiga nisbatan ishonch va talablarini ham ifodalaydi. Bu esa o'zbek madaniyatida oila va tarbiya institutlarining kuchli, kollektiv xususiyatga egaligini ko'rsatadi. Aksiologik modallikning shakllanishidagi farqlar ham ikki til-madaniyat orasidagi kommunikativ qadriyatlar farqini tasdiqlaydi. Ingliz tilida baholovchi mazmun ko'proq rag'bat, motivatsiya yoki yumshoq ogohlantirish ko'rinishida namoyon bo'lsa, o'zbek tilida baholovchi modallikning diapazoni juda keng: mehr-muhabbat, tanbeh, duo, pand-nasihat, ogohlantirish, tarbiyaviy nazokat va axloqiy qadriyatlar singdirish kabi ma'nolar murojaat shakllarining tarkibida mujassam bo'ladi. Bu holat o'zbek jamiyatidagi nutq madaniyati ko'p darajali, emotsional va badiiy bo'yoqlarga boy ekanini ko'rsatadi.

Ingliz tilida murojaat shakli ko'proq ijtimoiy muloqotni yumshatish, bola bilan psixologik aloqani mustahkamlash va do'stona munosabatni kuchaytirish vazifasini bajaradi. O'zbek tilida esa murojaat tizimi tarbiyaviy nazorat, ma'naviy-axloqiy yo'naltirish va kattalarning mas'uliyatini bildiruvchi lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu asosda aytish mumkinki, bolalarga qaratilgan murojaat birliklarining ikki tildagi farqlari tilning o'ziga xos grammatik tizimi bilan emas, balki madaniy qadriyatlar, oilaviy model, kommunikativ an'analar va ijtimoiy munosabatlar bilan bevosita bog'liqdir. Tilning bu sohadagi lingvokulturologik tabiatini o'rganish jamiyatning bola tarbiyasiga bo'lgan munosabatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida bolalarga qaratilgan murojaat birliklari

lingvokulturologik jihatdan sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatdi. Inglizcha murojaatlar asosan individuallik, emotsional soddalik va rag'batlantiruvchi ohangga ega bo'lsa, o'zbekcha murojaatlar kuchli emotsional-ekspressivlik, tarbiyaviy mazmun va madaniy qadriyatlarga tayanadi. Aksiologik modallikning ifodalanishida ham ikki til o'rtasida yaqqol farqlar mavjud: ingliz tilidagi murojaatlar ijobiy rag'bat va yumshoq ogohlantirish bilan chegaralansa, o'zbek tilida baholash diapazoni keng bo'lib, mehr-muhabbat, nasihat, tanbeh, duo va tarbiyaviy nazokat kabi ko'p qirrali mazmunlarni o'z ichiga oladi. Ushbu farqlarning barchasi til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlab, murojaat birliklarining shaxslararo muloqotda, ayniqsa bola tarbiyasida muhim ijtimoiy-lingvistik vosita ekanligini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, G'. O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Asqarova, M. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O'qituvchi, 2007.
3. Bo'riyev, N. O'zbek tilining pragmatikasi. — Toshkent: Fan, 2012.
4. G'ulomov, A. va boshq. Nutq madaniyati asoslari. — Toshkent: Fan, 2015.
5. Jo'rayev, M. Til va madaniyat munosabati. — Toshkent: Muharrir, 2019.
6. Karimova, D. O'zbek tilida murojaat shakllari va ularning lingvopragmatik xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 2016.
7. Madrahimova, S. Leksik birliklarning aksiologik semantikasi. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2018.
8. Mahmudov, N. O'zbek tili madaniyati. — Toshkent: O'zbekiston, 2005.
9. Norqulov, A. Nutq madaniyati va pragmatika. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
10. Rasulov, R. Til birliklarining emotsional-pragmatik xususiyatlari. — Buxoro: BuxDU, 2021.